دوفصلنامه علمی ـ تخصصی افق‌های نو در فقه سیاسی
سال چهاردهم/ شماره ۱۹/ بهار و تابستان ۱۴۰۵

Two quaterly scientific- specified political islamic jurisprudence association
year 14 No.19, Spring & Summer 2026

نشانه‌شناسی فتنه‌های اجتماعی با تأکید بر رهنمودهای امام خمینی رحمه‌الله

□ سید رضی قادری *

چکیده

فتنه های اجتماعی، وضعیت ناهنجاری است که با نشانه های فکری و رفتاری خاص خود در بستر جامعه رخ می‌نماید و با فریب افکار عمومی، گمراهی و فساد را در جامعه اشاعه می‌دهد. این پژوهش در پاسخ به این پرسش تدوین یافته که نشانه های فتنه های اجتماعی چیست؟ با تتبع در آیات و روایات (که از جامعیت قابل تحسین در هدایت و سعادت برخوردار می‌باشند) روشن می‌شود که نشانه های فکری فتنه های اجتماعی مولفه هایی مانند ستیز با ارزش ها، ستیز با رهبران راستین جامعه و ماهیت مبهم و نا آشکار آن است و نیز نشانه‌ها رفتاری آن می‌تواند هنجار شکنی و آشوب طلبی، سکوت یا همراهی برخی خواص و حمایت از آن باشد.

این تحقیق با بهره گیری از اسناد کتابخانه ای و با تاکید بر رهنمودهای امام خمینی رحمه‌الله و به روش توصیفی تحلیلی به بررسی این نشانه‌ها پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: فتنه، فتنه های اجتماعی، نشانه، آیات، روایات، امام خمینی.

* استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم.؛ دکتری فلسفه اخلاق.

۱. مقدمه

از صدر اسلام تا کنون، همواره حوادثی مرکب از حق و باطل جریان داشته که سبب ایجاد فتنه های اجتماعی فراوانی شده است. نقطه اشتراک فتنه های اجتماعی آن است که وحدت جامعه را مختل کرده، آشوبها و نا آرامی‌ها پدیدار شده، انحراف و تباهی اوج می‌گیرد.

فتنه سقیفه که به تعبیر برخی از محققان فتنه ای بزرگ تر از آن در اسلام نیامده است (مراغی، بی تا، ج ۹، ص ۱۸۹) مسیر خلافت بعد از پیامبر ﷺ را منحرف کرده و به تبع آن انحرافات، فسادها و خونریزیها صورت گرفته است.

آنچه در این میان مهم است شناخت نشانه هایی است که در جریان فتنه، سره از ناسره، حق را از باطل جدا کند تا بتوان بر غبار فتنه غلبه کرد و از آن رهایی یافت.

۲ . مفهوم شناسی

۱ - ۲ - فتنه در لغت؛ به معنای ابتلاء، امتحان و آزمایش کردن است. (ابن منظور، ۱۴۰۸، ج۱۰، ص ۱۷۸) وقتی طلا را جهت امتحان و اختبار در آتش بگذارند تعبیر به «فتنت الذهب» می‌کنند (همان) . برخی از لغویون، آزمودن همراه با تلخی و سختی را در معنای فتنه و فتن دانسته اند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۸، ص۱۲۸)

۲ -۲ - فتنه در اصطلاح؛ مرحوم علامه طباطبایی می‌فرماید: فتنه عبارت از این است که برخی از امت با برخی دیگر اختلاف کنند در امری که حق در آن آشکار است. برخی آگاهانه سرپیچی و جفا می‌کنند و دیگران هیچ دخالتی نمی کنند و نتیجه سوء آن دامنگیر همگان می‌شود . (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج۹، ص۶۴)

علامه جعفری نیز می‌فرماید: فعالیتهای آشوبگرانه در حوادث و جریاناتی است که مرکب از حق و باطل است (جعفری، ۱۳۶۸، ص۷۳)

برخی از علماء نیز نوشته اند: فتنه در اصطلاح به حوادث پیچیده ای می‌گویند که ماهیت آن روشن نیست و ظاهری فریبنده دارد و باطنی مملو از فساد که جامعه را به بی نظمی، تباهی، دشمنی، جنگ، خونریزی و فساد در اموال و اعراض می‌کشاند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱، ص۲۳۸)

از این تعاریف مشخص است درون مایه فتنه جز آشوب و تباهی چیز دیگری نیست بویژه

در جوامع دینی و مذهبی که معمولاً انسان در مسائل اجتماعی احساس تکلیف می‌کند . باید کاملاً هوشیار بود چون معمولاً فتنه ها، ردایی از حق به همراه دارند.

۳ -۲ . فتنه در قرآن

در آیات متعددی از قرآن به فتنه اشاره و از آن هشدار داده است. این واژه در قرآن به معنای امتحان و آزمودن (عنکبوت، آیه ۲)، شرک و کفر (بقره، آیه ۱۹۲) گرفتار شدن در کفر و نفاق (حدید، آیه ۱۴)، مشتبه شدن حق با باطل (انفاق / آیه ۷۳)، گمراهی (مائده /۴۱) کشتار و اسارت (نسائ / آیه ۱۰۱) تفرقه و اختلاف میان مردم (توبه/ آیه ۴۷) و بستن راه حق و باز گرداندن از آن (مائده /آیه ۴۹) آمده است.

۳ . پیشینه بحث

با جستجو در پژوهش های صورت گرفته در مساله فتنه و جوانب آن معلوم می‌شود که تحقیق های فراوانی در آن صورت پذیرفته است ولی بیشتر آن در شناخت عوامل زمینه ساز فتنه و یا تحلیل گری آن و نیز راههای برون رفت از فتنه پرداخته اند و کمتر به نشانه شناسی در فتنه های اجتماعی روی آورده اند . از جمله پژوهش های قریب به تحقیق مورد نظر می‌توان به «مقاله فتنه های اجتماعی و راههای برون رفت از آن" از رضا مهدیان فر در نشریه حکومت اسلامی و نیز مقاله «راهکارهای مبارزه با فتنه های اجتماعی با تکیه بر آیات و روایات از علی حاجی خانی» اشاره کرد که هر دو پژوهش قابل استفاده می‌باد. اما تحقیق ما به نشانه شناسی فتنه در ساحت فکری و نیز رفتاری در آیات و روایات پرداخته است و سعی می‌شود با رهنمودهای امام خمینی﵀ تطبیق داده شود که چنین پژوهشی یافت نشد.

۴ . جایگاه (اهمیت و ضرورت)

قرآن کریم که اولین، بهترین و جامع ترین منبع دینی است (صدر، ۱۴۱۶، ج ۱ ص ۲۱۹) اولین هشدارها را نسبت به وقوع فتنه های اجتماعی و بر حذر بودن از آن را متذکر شده و فرموده است:

و اتقوا فتنة لا تُصیبن الذین ظلموا منکم خاصةً و اعلموا انّ الله شدیدُ العقاب.

از فتنه بپرهیزید که تنها به ستمکاران شما نمی رسد بلکه همه را فرا خواهد گرفت و بدانید که خداوند کیفر شدید دارد (انفال/ آیه ۲۵)

گزینش واژگان الهی در این آیه با بهره گیری از عبارت تقوی در امر به اتقاء و نیز در انتهای آیه که عقاب شدید را ذکر می‌کند، مفسران را به تحلیل آیه وا داشته است.

آیت الله مکارم شیرازی بر این عقیده است خطاب آیه عام است و مراد فتنه‌ها و مصایب اجتماعی است که دامن همه را می‌گیرد و تر و خشک را می‌سوزاند و تمام افراد جامعه وظیفه دارند با عوامل فتنه‌ها هماهنگی نکرده و از موجبات اختلاف و تفرقه در جامعه اجتناب کنند و گرنه آتش فتنه همه را در بر می‌گیرد. (مکارم شیرازی. ۱۳۷۴، ج۷، ص ۱۳۱)

برخی از مفسران می‌گویند: فتنه در این آیه اشاره به ظهور بدعت ها، گمراهی در دین و احکام آن می‌کند که ممکن است شماری از مسلمانان با آن همراهی کنند لذا قرآن هشدار می‌دهد از اختلاف و انحراف در دین بپرهیزید. (طبری، ۱۴۱۲، ج۶، ص ۲۸۷)

مرحوم علامه طباطبایی می‌فرماید: آنجایی که خطاب در آیه به مسلمانان است پس مقصود از فتنه، اختلافات و انحرافاتی که ممکن است با همراهی شماری از مسلمانان از روی ظلم و به ناحق رخ دهد و موجب انشقاق در دین، حکومت و امت شود. در چنین وضعیتی همه مسلمانان وظیفه دارند ظالمان را نهی کرده و به کتاب و سنت آشنا کرده و به مسیر حق برگردانند و در صورت سهل انگاری به دام فتنه ای فراگیر خواهند افتاد. (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج۹ ص ۵۱)

قرطبی می‌نویسد: این آیه درباره اصحاب پیامبرﷺ نازل شده که به آنان هشدار می‌دهد تا از فتنه ای که بعد از رسول خداﷺ رخ می‌دهد برحذر باشند چون دامنگیر همگان خواهد شد. (قرطبی، ۱۴۰۵، ج۷ ص۲۹۱)

با بررسی این آیه و آیات دیگری که به ترسیم فتنه پرداخته است (نور/ آیه ۶۳) مشخص می‌شود اگر چه یک مصداق بزرگ آن بعد از رسول خداﷺ و در جریان سقیفه رخ داده اما در واقع تفسیر آیت الله مکارم شیرازی و نیزعلامه طباطبایی با یافته های عملی سازگارتر است.

۵ . نشانه های فکری فتنه های اجتماعی

بروز فتنه در جوامع دینی در ابتدا از یک اندیشه و تفکری سر می‌زند که حق را با باطل

آمیخته و در ظاهری زیبا نمایان می‌سازد. همیشه فتنه های اجتماعی در جوامع اسلامی در تاریکی پیشین خود از لایه های علمی بهره می‌گیرد و به همین خاطر نخبگان نیز می‌لرزند. حضرت امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام می‌فرماید: به جان خودم سوگند در آتش فتنه مومن هلاک می‌شود ولی غیر مسلمان سالم می‌ماند (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۶۴). کاملاً مبرهن است در فتنه سقیفه که برخی با وصی صاحب نص همراهی نکرده اند یا در فتنه جمل برخی از اصحاب پیامبرﷺ در مقابل امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام ایستاده و دست به جنگ و خونریزی برده اند از امتزاج حق با باطل در اندیشه بهره برده اند.

سید قطب می‌نویسد: فتنه در دین به این است که میزان‌ها و معیارها را آشفته کرده، حق و باطل را با هم آمیخته و پاکی و پلیدی را با هم مخلوط می‌کنند تا خیر و صلاح از بدی نمایان نشود. (سید قطب، ۱۴۰۰، ج۴ ص۲۵۳۵)

۱ -۵ . ستیز با ارزش ها

دین و مذهب در یک جامعه اسلامی، هویت افراد آن را تشکیل می‌دهد. برخی از ارزشهای دینی از اهمیت بیشتری برخوردار است که دیگر موارد را پوشش داده و در چتر خود معنا می‌کند. معارف مسلّم دینی، قواعد و احکام پذیرفته شده مذهبی که در روح و جان افراد رسوخ کرده است همواره مورد هجمه فتنه گران بوده است.

امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام ارزشهای بنیادین و سنت های راستین را همواره محوری برای وحدت و ملاکی برای صلاح و پیشرفت افراد و جامعه دانسته و در سفارشی به مالک اشتر می‌فرماید: و لا تنقض سنة صالحه عمل بهاصدور هذه الامة واجتمعت بها الالفة و صلحت علیها الرعیة . سنت شایسته ای که مورد عمل بزرگان دین است و مایه انسجام ملت و نیز باعث اصلاح رعیت بوده است را نشکن (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

باورهای اصیل دینی و مذهبی، انسان های مومن را در برابر خویش و جامعه، دین و ارزشهای دینی و از همه مهم‌تر در برابر خداوند متعهد می‌سازد. باورهای زلال دینی است که به انسان می‌آموزد سعادت و شقاوت بستگی به نوع رفتار و انگیزه هایش دارد. (نحل/ آیه ۹۷) به

خاطر همین است که فتنه‌گران به دنبال گل آلود کردن سرچشمه های زلال معارف دینی و مذهبی هستند تا متدینان را که سرمایه اصلی جوامع اسلامی هستند از درون تهی کنند.

حضرت آیت‌الله جوادی آملی می‌نویسد: از شاخصه های مهم یاوران حضرت مهدی‌علیه‌السلام آن است که به اسلام و معارف هدایتگرآن باور دارند لذا نه تنها در صراط مستقیم حرکت می‌کنند بلکه در دوام و بقای آن نیز کوشا هستند و بر فتنه هایی که در آن زمان رخ می‌دهد غلبه دارند و این غلبه جز با مراجعه به قرآن و عترت نیست، جز با دعا و مناجات نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج۱، ص ۴۵۹)

مرحوم شیخ حر عاملی نیز می‌نویسد: در آخر الزمان که فتنه های فراوانی رخ می‌دهد کیان دین و مذهب مورد هجوم قرار می‌گیرد بهترین راه پناه بردن به قرآن و ذوات مقدسه معصومین است تا از فرو افتادن در ظلمات و تاریکی فتنه‌ها نجات یابند. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج۶ ص۱۷۱)

۲ – ۵. ستیز با رهبران راستین

از آنجا که فتنه گران در جوامع اسلامی، با نقاب دین به فتنه گری و آشوب دامن می‌زنند وجود رهبری الهی و عالمان پارسای آگاه، برای خنثی کردن آنان بسیار راهگشا می‌باد.

امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام فرمود: ان الفتنه اذا اقبلت شبهت. هرگاه فتنه روی آورد حقیقت متشبه می‌شود (قمی، ۱۴۱۴، ج۷ ص۲۵) آنچه می‌تواند در رویارویی با فتنه، آتش آن را خاموش کرده و به روشن بینی بپردازد رهبری صالح و عالمان مسئولیت پذیر می‌باشند که نقشی بی بدیل در رسوا کردن فتنه‌ها و برهم زدن توطئه‌ها دارند و گرنه انسانی به عظمت و توانایی امیر المؤمنین‌علیه‌السلام تنها مانده و فریادها و ناله های حضرت صدیقه طاهره‌علیهاالسلام نیز بی اثر می‌شود. یا معشر البقیه و یا عماد الملِة و حَصِّنه الاسلام ما هذه الفترة فی حقِی و النةُ عن ظُلامتی. ای یادگاران زمان پیامبر، وای استوانه ملت، وای حصن اسلام، این چه سستی است در حق من، و این چه غفلتی است از ستم بر من (اربلی، ۱۴۰۲،ج ۱، ص ۴۸۹).

مرحوم کلینی به سند معتبر نقل می‌کند که رسول خدا‌صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود: زمانی که بدعت‌ها پدید آمدند، عالم باید علم خویش را آشکار کند و هر کس این کار را نکند لعنت خدا بر او باد. (کلینی، ۱۳۷۵، ج۱، ص ۷۴)

فتنه گران با آشنایی به نفوذ و آگاهی عالمان و پیشوایان جامعه دینی، سعی در لکه دار کردن آنان بر می‌آیند تا این استوانه های دینی را زخمی کرده یا به انزوا و عزلت بکشانند.

حامد الگار، مورخ و تحلیل گر مشهور اروپایی می‌نویسد: بخش عظیم موعظه های اولیه باب از مطالب ضد عالمان بزرگ شیعه و روحانیت تشکیل شده است (الگار، ۱۳۶۶، ص ۱۹۵)

امام خمینی درتحلیل فتنه گران و دشمنی آنان با عالمان راستین شیعه می‌فرماید: آنان اسلام را هدف قرار می‌دهند و آنهایی که به اسلام نزدیک ترند، آنهایی که می‌خواهند احکام اسلام را برای مردم بگویند، آنها را هدف قرار می‌دهند تا محتوا را از اسلام و انقلاب بگیرند وقتی یک ظاهری بی محتوا شد ضربه آخر را بزنند (امام خمینی، ۱۳۸۷، ج۱۲ ص۱۹۵-۱۹۶)

۳ -۵ . ماهیت نا آشکار

از مهم‌ترین نشانه های فتنه آن است بدلیل آمیختگی حق با باطل، ظاهری زیبا ولی مبهم دارد. فتنه همواره با حرکتی نرم و به صورت غیر آشکار آغاز می‌شود و چون برحق نیست لذا روشنایی حقیقت را ندارد و بدین خاطر فریبنده ولغزنده است. امیر المؤمنین در نهج البلاغه می‌فر ماید: ان الفتن اذا اقبلت شبهت و اذا اذبرت نبهت. فتنه‌ها هرگاه روی آوردند با حق شباهت دارند و چون می‌گذرند شناخته می‌شوند. (نهج البلاغه، خطبه ۹۶)

آیت الله شیخ حسین لنکرانی در مورد فتنه بهائیت می‌نویسد: این جریان در ابتدا چندان آشکار نبود و مردم ساده دل از نیات شوم و سرائر پلیدی که اینان داشتند بی اطلاع بودند، بنابراین، آن هیاهوی اولیه فقط نتیجه صفای قلبی توده مردم بود (عبداللهی، ۱۳۷۱، ص ۷۲)

حضرت امام خمینی در برابر فتنه گران که در دهه شصت به اغتشاش و آشوب در کشور دامن می‌زدند فرمود: اینان نه صریحاً مخالفت خود را با اسلام و قوانین آن اعلام می‌کنند و نه در برابر قوانین کور خاضع هستند، مواضع خود را کاملاً روشن نمی کنند (امام خمینی، ۱۳۸۷، ج۱۵ ص ۱۱)

امیرالمؤمنین بهترین شیوه را در مواجهه چنین فتنه های این می‌داند که انسان در راههای روشن گام بردارد و از مسیر های تاریک اجتناب ورزد تا در گرداب آنان گرفتار نشود، آن حضرت فرمود: فانما البصیر من سمع فتفکّر و نظر فابصر و انتفع بالعبر ثم سلک جدداً واضحاً یتجنب

فیه الصرعة فی المهاوی و الضلال فی المناوی. همانا انسان آگاه و بینا کسی است که به درستی شنید و اندیشید پس به درستی نگریست و آگاه شد و از عبرتها پند گرفت . سپس راه روشن را پیمود و از افتادن در پرتگاهها و گم شدن در کوره راهها دوری کرد. (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۳)

بدون شک فتنه گران در مسیر خود با ترفندهای گوناگون از افراد صاحب وجهه و نفوذ بهره می‌گیرند. لذا ممتازین جامعه باید به هوش باشند تا علَم فتنه گران را در هیچ سطحی بر دوش نگیرند و از هرگونه همراهی با آنان احتراز کنند. امیر المؤمنین﵇ فرمودند: فلا تکونوا انصاب الفتن و اعلام البدع. سعی کنید که شما بر چشم فتنه‌ها و پرچم بدعت‌ها نباشید. (همان، خطبه ۱۱۵) ابن ابی الحدید در شرح این خطبه می‌نویسد: مراد حضرت زبدگان و نخبگان جامعه است که همراهی اینان با فتنه می‌تواند به آن رسمیت و امتداد ببخشد و افراد بیشتری را با آنان همراه کند (ابن ابی الحدید. ۱۴۰۴، ج۶ ص۱۱۹)

۶ . نشانه های رفتاری فتنه اجتماعی

فتنه های اجتماعی که برای نابسامان کردن و ایجاد اختلاف در جامعه روی کار می‌آیند، قطعاً در عمل نیز دارای نشانه هایی می‌باشند که شناخت آنها می‌تواند حق را از باطل آشکار کند.

۱ -۶ . هنجار شکنی و آشوب طلبی

امنیت اجتماعی و اعتماد عمومی از سرمایه های مهم یک ملت است که مردم در سایه امنیت و اعتمادی که به مدیران و حاکمان دینی جامعه دارند به گذران زندگی خود در آرامش ادامه می‌دهند. در روایت آمده است. دو نعمت همواره قدرشان مجهول است: سلامتی و امنیت (صدوق، ۱۴۰۶، ص ۷۰)

لکن دشمنان و حسودان، این نظم را بر نمی تابند و در ابتدا با القای شک و تردید در ارزش‌های دینی یا نهادهای حکومتی و حاکمیت، جامعه را مسموم کرده و بعد سعی می‌کنند با بهره گیری از افراد مبتلی به آن یارگیری کرده و به آشوب طلبی و هنجار شکنی بپردازند. امیر المؤمنین﵇ در وصف این فتنه گران می‌فرماید: یقولون فیشبهون و یصفون فیوهمون (سخن می‌گویند ولی به اشتباه می‌اندازند، توصیف می‌کنند، اما فریب می‌دهند (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۴)

در دهه اول انقلاب اسلامی که گروههای معارض با همکاری دشمنان خارجی مردم را به سمت بی نظمی و اغتشاش می‌کشاندند حضرت امام خمینی﵀ با آگاهی از روش فتنه گران فرمود: این دعوت به بی نظمی و اغتشاش از سوی مخالفان اسلام و کشور صورت می‌گیرد و شما این دعوت‌ها را نپذیرید همه بدانند امروز مثل زمان طاغوت نیست تا با اعتصاب و امثال آن، اموال کشور را چپاول کنید. (امام خمینی، ۱۳۸۷، ج۱۴، ص ۳۶-۳۷)

تردیدی نیست این ترفند اصحاب فتنه در بستر نا آگاهی افراد در جامعه صورت می‌پذیرد ولی اگر آگاهی لازم صورت بگیرد قطعاً فتنه گران رسوا خواهند شد. لذا حضرت امام﵀ با اطلاع از بصیرت جامعه زمان خویش فرمود: فتنه انگیزان بدانند با ایجاد ترور و اغتشاش و رعب در جامعه، بر خلاف زعم آنها موجب افزایش عزم و انسجام ملت می‌شود (همان، ج۱۵ ص۴۱)

۲-۶ . همراهی یا سکوت برخی خواص:

انسان موجودی اجتماعی است و همواره تکامل و پیشرفت خود را در همبستگی و تعامل با جامعه می‌داند؛ از این رو انسان و جامعه دارای رابطه دو سویه تاثیر پذیری و تاثیر گذاری هستند. حال اگر جامعه اسلامی و در عصر حکومت دینی باشد این ارتباط و تاثیر عمیق تر خواهد بود شهید مطهری می‌نویسد: در جوامع مردم به دو گروه عوام و خواص تشکیل می‌شوند. گروه تاثیر گذار «خواص» هستند که گروه عوام در تشخیص های اجتماعی و تصمیم‌گیری‌های جمعی از خواص تاثیر می‌پذیرند و نظر آنان را ملاک داوری و تصمیم‌گیری نهایی می‌دانند . (مطهری، ۱۳۸۱، ج۱، ص ۳۹)

عالمان دینی و زمامداران حکومتی از خواص وزبدگان جامعه می‌باشند پس با توجه به نوع مرجعیت و تاثیر گذاری این گروه خواص، عملکرد و حتی تصمیم گیری لحظه ای آنان می‌تواند مسیر کشور، جامعه یا حتی دین را به سمت درست یا نادرست تغییر بدهد. از همین روست که امام صادق﵇ فرمود: العالم بزمانه لاتهجم علیه اللوابس. آن کسی که آگاه به زمان خویش باشد شبهات بر او هجمه نخواهد کرد. (حکیمی، ۱۴۱۰، ج۱ ص ۱۰۴) بی خبری و غفلت از حقایق و وقایع اجتماعی، آسیب های گوناگونی برای افراد بویژه برای خواص بدنبال دارد که

آسیبش به جامعه هم سرایت می‌کند. ابن میثم بحرانی در شرح نهج البلاغه می‌نویسد: امیر المؤمنین علیه السلام خواصی که کلام رهبران دینی جامعه را نمی شنوند و آن را همراهی نمی کنند نفرین کرده و می‌فرماید: شایسته است که چنین گوشهایی کر باشد. زیرا از آن بهره ای نمی برند و در هدایت جامعه و مقاصد دین یاری نمی کنند. (بحرانی، ۱۳۶۲، ج۱ ص۲۷۴)

از این بدتر آن است که برخی خواص در تشخیص صواب از خطا دچار اشتباه شده و از روی غفلت یا آگاهانه و از روی حسد با اهالی فته هم نوا می‌شوند. یافته های عملی در طول تاریخ نشان می‌دهد همراهی برخی از خواص، باعث وسعت یافتن فتنه یا اثر بخشیدن به درخواست فتنه گران شده است. جایگاه رفیع قاضی نعمان مصری در نزد خلفای فاطمی بر همه پژوهشگران مسلم است اما در ادعای مهدویت «عبید الله المهدی» نقش ایشان در حمایت علمی و اعتقادی بر چنین ادعای باطل نیز مشهود است و همین باعث گرایش کم نظیر مردم مسلمان افریقیه بر آن مهدویت دروغین شد. (جوان آراسته، ۱۳۸۱، ص ۳۱۹-۳۱۸)

در ادعای دروغین علی محمد باب و گرایش عده ای از مردم به او نمی توان از نقش خواصی چون «ملا حسین بشرویه» و «ملا احمد مراغی» و «ملا یوسف اردبیلی» چشم پوشی کرد. (افراسیابی، ۱۳۸۲، ص۴۸).

مردم در جریان انقلاب اسلامی و پس از تشکیل نظام جمهوری اسلامی تاکنون نیز شاهد سکوت یا همراهی برخی از خواص با فتنه گران بوده اند. به عنوان نمونه حضرت امام رحمه الله بارها به نصیحت بنی صدر پرداخت که منحرفان و فتنه گران را از خود دور کرده و در دام آنان نیفتد و آن گاه که گرفتار شد فرمود: با این که در سیاست بود ولی شمّ سیاسی نداشت و راه خود را جدا نکرد و عاقبت بر سرنوشت آن فاسدان گرفتار شد (امام خمینی، ۱۳۸۷، ج۱۵، ص۳۳و ۶۸)

۳- ۶ . حمایت دشمنان

بدون شک بزرگترین مشکل دشمنان برای سیطره بر کشورهای اسلامی و چپاول اموال آنها، علاوه بر ماهیت سیاسی دین و آگاهی سیاسی داشتن مسلمانان، وجود احکام و معارف مترقی دین از یک جهت و حضور عالمان بصیر و حاکمان آگاه و توانمند از سوی دیگر است.

از همین رو تمامی فتنه های اجتماعی که در جوامع اسلامی پدید آمده است در ایجاد یا بقاء و تقویت آن، دستان پلید دشمنان و بیگانگان در حمایت از آن نمایان است. دشمن شناسی و شناخت اهداف و تاکتیک‌های دشمن در ایجاد رخنه و تقویت زمینه های اختلاف و تفرقه از مولفه های مهم رهبران اسلامی جامعه است . (عرفان، ۱۳۹۲، ص ۱۰۵)

در جریان سقیفه، نخستین فتنه ای که با شکاف در صفوف یکپارچه مسلمین سبب دگرگونی در ارزشها شده است از حمایت قبیله بنی اسلم بهره گرفته اند که خارج از مدینه بوده اند (سبحانی، ۱۳۹۱، ج۲ ص۱۹۴).

در جریان انقلاب اسلامی و فراز و نشیبهای آن، حمایت دشمنان اسلام و ایران کاملاً هویدا است. حضرت امام﵀ در تبیین ملاک برای تشخیص دشمنان و منافقان فرموده است: هرگاه آنان از کسی، جریان یا اندیشه ای حمایت کنند یا با آن ستیز داشته باند این ملاکی برای ماست تا درست در نقطه مقابل آن حرکت کنیم. دشمنان شکست خورده داخلی و خارجی که منافع خود را بر باد رفته می‌بینند باید درباره ما بدگویی کنند و هرگاه از ما تعریف و تمجیدی داشته باشند آن وقت است که مصیبت داریم. (امام خمینی، ۱۳۸۷، ج۱۵ ص ۱۲۹- ۱۲۸)

حتی حضرت امام﵀ از تجربیات خود بهره گرفته و می‌فرماید: از ابتدای حکومت رضا خان مشاهده کردم هر چیزی که برای اسلام و مسلمین مفید بود بیشتر مورد تهاجم قرار می‌گرفت روحانیت که مهم ترین پایگاه ملت در برابر اجانب بود به بدترین حملات دچار شد. (همان، ج۱۹ ص۱۹۷)

هرچند روحانیت متعهد و عالمان گرانقدر شیعه همواره در بصیرت بخشی افراد بویژه عوام جامعه نسبت به ترفندهای دشمنان کوشا بوده اند اما در عصر حاضر که دشمنان اسلام از حکومت دینی زخم برداشته اند پس باید کوشش مضاعف در این مسیر داشته باشند.

ملا صالح مازندرانی در شرح کافی شریف می‌نویسد: واجب است بر عالمان آگاه که بصیرتی کامل در شناخت و تمییز حق و باطل دارند بادهای فتنه مخالفان را دگرگون سازند و شبهات دشمنان را در هر سطحی پاسخ بگویند تا فتنه گران، متدینان و مومنان را از ثبات در دینداری نلرزانند و به انحراف نکشانند. (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج۲ ص۳۹)

نتیجه

آیات قرآن کریم و روایات معصومین در موارد متعددی مؤمنان را نسبت به فتنه های اجتماعی هشدار داده اند و با آموزه‌های گهر بار خویش به نشانه‌های آن پرداخته‌اند تا مؤمنان با شناخت فتنه از آن برحذر باشند. در این پژوهش نیز مشخص شد امام خمینی‌ﷺ در دهه نخستین انقلاب با بروز فتنه های متعددی که رخ داد با بیانات روشنگر خویش فتنه‌ها را خنثی کرده و به هدایت و مدیریت جامعه اقدام نموده اند که می‌تواند سر لوحه همگان قرار گیرد.

کتابنامه

قرآن

نهج البلاغه

آمدی، عبدالواحد، ۱۳۶۶، **غرور الحکم و درر الکلم**، دارالکتاب السلامی، قم

ابن ابی الحدید، عبدالحمید، ۱۴۰۴، **شرح نهج البلاغه**، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم

ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۸، **لسان العرب**، بیروت، دارالصادر

اربلی، علی بن عیسی، ۱۴۰۲، **کشف الغمه**، دارالاضواء، بیروت.

افراسیابی، بهرام، ۱۳۸۲، **تاریخ جامع بهائیت**، نشر مهرفام، تهران.

امام خمینی، سید روح الله، ۱۳۸۷، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران

بحرانی، علی بن میثم، ۱۳۶۲، **شرح نهج البلاغه**، دفتر نشر الکتاب، بی جا.

جعفری، محمد تقی، ۱۳۶۸، **ترجمه و شرح نهج البلاغه**، انتشارات فرهنگ اسلامی، تهران

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۸، **نسیم اندیشه**، انتشارات اسراء، قم

جوان آراسته، امیر، ۱۳۸۱، **اسماعیلیه**، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم .

حر عاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۹، **وسائل الشیعه**، موسسه آل البیت، قم.

حکیمی، محمد رضا، ۱۴۱۰، **الحیات**، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران

سبحانی، جعفر، ۱۳۹۱، **فروغ ابدیت**، انتشارات بوستان کتاب، قم

سید قطب، ابراهیم حسین، ۱۴۰۰، **فی ظلال القرآن**، دارالشروق، قاهره

صدر، محمدباقر، ۱۴۱۶، **دروس فی علم الاصول**، انتشارات ذوی القربی، قم

صدوق، محمد بن علی بن الحسین، ۱۴۰۶، **الخصال**، انتشارات مرتضوی، قم.

طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۳۷۴، **تفسیر المیزان**، دفتر انتشارات اسلامی، قم

طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۲، **تفسیر جامع البیان**، دارالمعرفة، بیروت.

عبداللهی، عبدالکریم، ۱۳۷۱، **اندیشه و مبنای مبارزات روحانیت شیعه**، نشر نیک، تهران.

عرفان، محسن، ۱۳۹۲، **قبیله تزویر**، بنیاد مهدی موعود، تهران

فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، **کتاب العین**، بیروت، دارالکتب العلمیه.

قرطبی، ابو عبدالله محمد بن احمد، ۱۴۰۵، **تفسیر القرطبی**، دار احیاء التراث العربی، بیروت

قمی، شیخ عباس، ۱۴۱۴، **سفینه البحار**، انتشارات اسوه، قم
کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۷۵، **الکافی**، دارالکتب الاسلامیه، تهران
الگار، حامد، ۱۳۶۶، **نقش روحانیت در جنبش مشروطیت**، انتشارات طوس، تهران
مازندرانی، محمد صالح، ۱۳۸۲، **شرح الکافی**، المکتبة الاسلامیه، تهران.
مراغی، سید مصطفی، بی تا، **تفسیر المراغی**، بیروت، دارالفکر.
مطهری، مرتضی، ۱۳۸۱، **داستان راستان**، انتشارات صدرا، قم.
مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۱، **پیام امام امیرالمؤمنین**علیه‌السلام، انتشارات مدرسه امیر المؤمنین، قم.
ـــــــــــ، ۱۳۷۴، **تفسیر نمونه**، دار الکتب الاسلامیه، تهران.